

І. В. МАМЧУК (Шосткінський інститут Сумського державного університету)

ВРАХУВАННЯ ПИТАНЬ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ПРОЦЕСІ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ШКІДЛИВИХ ПІДПРИЄМСТВ

В цій статті розглядається врахування питань екологічного менеджменту при проведенні реструктуризації екологічно шкідливого підприємства. Для проведення обґрунтованого екологічного менеджменту слід не забувати про екологічний паспорт, який дозволяє детально проаналізувати екологічну ситуацію, що склалася на підприємстві. Розглядається механізм екологічного менеджменту під час реструктуризації.

В этой статье рассматривается учет вопросов экологического менеджмента при проведении реструктуризации экологически вредного предприятия. При внедрении экологического менеджмента следует учитывать экологический паспорт, который позволяет проанализировать сложившуюся на предприятии экологическую ситуацию. Рассматривается механизм экологического менеджмента в процессе реструктуризации.

In this article the account of ecological management issues during conduction of restructuring an ecologically harmful enterprise is considered. In the implementation of ecological management it is required to take into account an ecological passport, which allows analyzing in detail the ecological situation taking place at an enterprise. The mechanism of ecological management during the process of restructuring is considered.

Сучасна екологічна ситуація в Україні характеризується як кризова. Причиною є нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Економіці нашої країни притаманна висока питома вага ресурсномістких, енергоємних технологій, впровадження яких здійснюється без будівництва відповідних очисних споруд [1].

Необхідність стратегічного підходу при здійсненні природоохоронної діяльності визначилися в кінці 60-х рр. ХХ століття у зв'язку з усвідомленням загрози екологічної кризи. І вже в 70-х рр. було вибрано створення методів захисту навколишнього середовища в кінці виробничого циклу, використовуваних на «кінці труби» (end-of-pipe), але можливості цього напрямку були швидко вичерпані. Наступним напрямком охорони навколишнього середовища було переозброєння виробництва на основі ресурсозберігаючих технологій та технологій, які призводять до зменшення відходів. Цей спосіб виявився досить високовитратним. Тож далі пошук маловитратних і ефективних способів збереження навколишнього середовища привів до розвитку екологічного менеджменту.

Метою роботи є дослідження врахування екологічного менеджменту в процесі реструктуризації шкідливих підприємств в умовах перехідної економіки. В Україні аспекти екологічного менеджменту практично мало досліджені. Окремі з них опрацювали Погрібний О. О. (у частині екологічного оподаткування підприємств), Андрейцев В. І. (в аспекті правового

забезпечення екологічної безпеки), Кашенко О. Л. (фінансові аспекти екологічного менеджменту). При підготовці цієї статті були використані також наукові розробки вчених-економістів, фахівців в області економічного менеджменту Балацького О. Ф., Мельника Л. Г., Яндиганова Я. Я., Гармідера Л. Д., Дубас Р. Г. та ін.

Перш ніж починати на підприємстві зміни, що мають на меті вихід підприємства з кризи, забезпечення його ефективного функціонування і розвитку, необхідно визначити і проаналізувати причини того, чому підприємство опинилось у кризовому становищі та працює не ефективно.

На думку фахівців, практично кожне підприємство завдає шкоди навколишньому середовищу. Водночас існують певні нормативи, виконання яких зменшує завдану екологічну шкоду, та служби, що стежать за виконанням цих нормативів.

Шкідливі підприємства – це підприємства промислового характеру, які при випуску продукції можуть своїми викидами зашкодити навколишньому середовищу. Кожне підприємство промислового характеру має дозвіл на викид шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел.

Усі підприємства намагаються виконувати нормативи та приписи екологічних служб. Але часто вони цього не можуть зробити в силу різних обставин, включаючи фінансові.

Кожне підприємство може працювати, приносячи все менше шкоди навколишньому сере-

довищу. Для цього необхідно вкладати кошти і впроваджувати сучасні природоохоронні технології, а при необхідності – локальні очисні споруди. Щодо промислових відходів: потрібно так планувати роботу підприємства, технологічні процеси, щоб створювати найменші відходи, в ідеалі наближуючи їх до нуля.

Реструктуризація – це комплекс різнобічних взаємопов'язаних перетворень на підприємстві з метою підвищення довгострокової ефективності виробництва, його прибутковості, досягнення оптимальності його функціонування.

Екологічний менеджмент – це аналіз, планування та контроль за проведенням природоохоронних заходів з метою досягнення задач підприємства, що спрямовані на отримання прибутку та екологічно безпечний розвиток. Основні цілі і критерії оцінки в екологічному менеджменті припускають процес постійного поліпшення, яке з року в рік повинне досягатися у всіх екологічно значущих аспектах діяльності економічних суб'єктів, де це можливо. Це поліпшення в цілому створює необхідну основу для оцінки екологічної самостійності економічних суб'єктів. Таким чином, ефективний екологічний менеджмент забезпечує підприємству «кредит довіри» у стосунках зі всіма зацікавленими в його діяльності сторонами. У цьому полягає основна перевага екологічного менеджменту порівняно з формальним екологічним управлінням [1].

Екологічний менеджмент має свою специфіку: для підвищення рівня обґрунтованості екологічних рішень на підприємствах вводяться спеціальні природоохоронні або екологічні паспорти.

Екологічний паспорт дозволяє детально проаналізувати екологічну ситуацію, що склалася, визначити першочерговість вирішуваних задач і їх вплив на стан навколишнього середовища [2].

Екологічний паспорт є документом, в якому повинні бути відображені наступні відомості: вид сировини, палива, енергії, кількісні характеристики продукції, що випускається, кількісні і якісні характеристики викидів забруднюючих речовин від підприємства, результати порівняння технологій, що використовуються підприємством з кращими вітчизняними і зарубіжними технологіями.

Інформація, що міститься в екологічному паспорті, призначена для вирішення наступних проблем:

- оцінка впливу викидів забруднюючих речовин і продукції на навколишнє середовище і

- здоров'я населення і визначення розміру платні за природокористування, що випускається, можливих санкцій;

- встановлення підприємству гранично допустимих норм викидів забруднюючих речовин в навколишнє середовище;

- експертиза проектів реконструкції підприємства;

- планування підприємствами природоохоронних заходів і оцінка їх ефективності;

- контроль за дотриманням підприємствами законодавства в області охорони природного середовища;

- підвищення ефективності використання природних і матеріальних ресурсів, енергії і вторинних ресурсів.

З'являється об'єктивна необхідність всебічної перевірки екологічної діяльності підприємства по виробництву кожного продукту, дотриманню кожного технологічного процесу, і менеджер зобов'язаний декларувати пріоритетність природоохоронних цілей.

Побудова екологічного менеджменту на шкідливих виробництвах включає такі первинні елементи [1]:

- суб'єкт екологічного менеджменту – особа чи організація, яка здійснює екологічне управління об'єктом екологічного менеджменту в процесі реструктуризації;

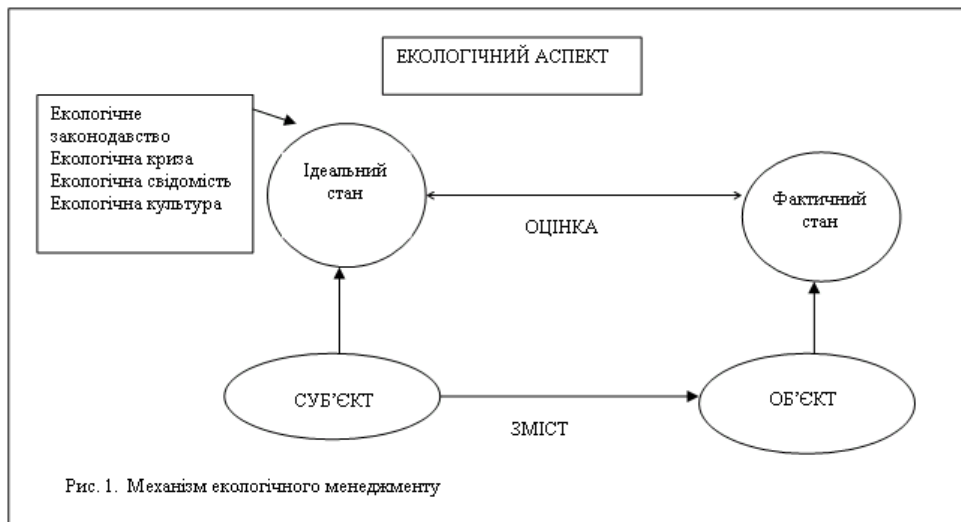
- об'єкт екологічного менеджменту – суб'єкт екологічно небезпечної діяльності, джерело екологічної небезпеки або природний комплекс, щодо екологічних характеристик яких здійснюється екологічний менеджмент;

- зміст екологічного менеджменту – сукупність управлінських заходів, за допомогою яких суб'єкт впливає на об'єкт екологічного менеджменту (планування, облік, аудит, інформування, фінансування тощо);

- екологічний аспект (характеристика) – аспект функціонування об'єкта екологічного менеджменту, що стосується вимог екологічного законодавства, запобігання чи розв'язання екологічних проблем;

- ідеальний стан об'єкта екологічного менеджменту – результат, якого прагне досягнути суб'єкт екологічного менеджменту за допомогою заходів управлінського впливу на об'єкт екологічного менеджменту. Є об'єктивні і суб'єктивні критерії визначення ідеального стану: об'єктивні – екологічне законодавство й екологічна криза; суб'єктивні – екологічна свідомість і культура.

На рис. 1 подано механізм екологічного менеджменту [3].

Функціонування української економіки з аналізу позитивних результатів, здобутих за останні періоди, свідчить, що на сьогоdnішньому етапі її розвитку необхідною є не просто традиційна реструктуризація відповідних галузей цього процесу, а досягнення певної стабілізації економічної ситуації в країні, яка вимагає оновлення не тільки технологій підприємств базових галузей промисловості, а й систем управління ними взагалі.

Система екологічного менеджменту – частина загальної системи менеджменту, що включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси і ресурси для розробки, упровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації і вдосконалення екологічної політики, цілей і задач [2].

На рис. 2 показано у вигляді схеми етапи впровадження і функціонування системи екологічного менеджменту в процесі реструктуризації.

У «чистому» вигляді системи екологічного менеджменту на українських підприємствах не існує. Оцінка природоохоронної діяльності, процесів управління відходами обумовлює необхідність впорядкування взаємозв'язків і взаємодії між підрозділами підприємства, службами, рівнями управління. Така необхідність продиктована особливостями управління відходами, упровадження нових форм і вдосконаленням існуючих, упровадженням екологічного менеджменту. Як форма прояву організаційно-економічного механізму управління відходами, пропонується розробка та впровадження екологічного стандарту підприємства [3].

Стандартизація природокористування розуміється як процес встановлення і застосуван-

ня керівних положень і правил з метою впорядкування діяльності в природокористуванні, забезпечення екологічної безпеки підприємства [2].

Рис. 2. Етапи впровадження і функціонування системи екологічного менеджменту

Отже, необхідні обґрунтування, розробка, затвердження екологічного стандарту – документу, що забезпечує досягнення, підтримку оптимальних параметрів навколишнього середовища на підприємстві і в зоні дії (на суміжних територіях), що визначає шляхи, засоби,

Класифікація витрат на раціональне природокористування на підприємстві [2]

методи їх досягнення в умовах розвитку принципів відносної економічної самостійності господарюючих суб'єктів, з урахуванням взаємодії з іншими суміжними підприємствами, територіями в промисловому вузлі, місті через загальність природних ресурсів і об'єктів.

Таким чином, об'єктом стандартизації є процес природокористування в масштабі підприємства, з урахуванням суміжних територій, взаємопов'язаних загальними природними ресурсами, об'єктами і процесом їх використання.

Екологічний стандарт підприємства розробляється для реалізації організаційно-економічного механізму природокористування в межах і в зоні впливу підприємства з використанням законодавчо-правових, техніко-економічних методів; нормативної бази природокористування, методів управління і менеджменту.

Одним з найважливіших аспектів екологічного менеджменту є *екологічний аудит*. Він полягає у тому, що група досвідчених ревизорів, фахівців в різних областях ретельно аналізує природоохоронну програму підприємства і його потенційну загрозу для навколишнього середовища. Використовуючи рекомендації групи, керівництво шкідливого підприємства може виправити свою програму і уникнути кризи. Екологічний аудит – це механізм довгострокового управління, призначений для запобігання кризі навколишнього середовища [3].

Первинна оцінка відповідності будь-якого виробництва екологічним вимогам може бути, як правило, виконана фахівцями підприємства, що гарно знають стан технологій і інші особливості підприємства, де використовуються ці технології. Для цієї мети фахівці з-за кордону пропонують використовувати критерії оцінки стану виробництва.

Отримані після висновку відомості дають з екологічних позицій уявлення про окремі проблеми виробництва, якість продукції, що випускається, готовність і здатність підприємства розвиватися з урахуванням сучасних вимог охорони навколишнього середовища і мати відповідні витрати (табл. 1). Подібний підхід дозволяє встановити «зону підвищеної уваги», величина дій на природне середовище при цьому не розглядається. У свою чергу, кількісні оцінки антропогенної дії використовуються з метою встановлення ступеня екологічної небезпеки промислового об'єкту.

Найменування витрат
1. Витрати, пов'язані із створенням і експлуатацією фондів природоохоронного призначення: споруди, устаткування, прилади.
2. Витрати на зміст персоналу: екологічну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації зайнятих у сфері раціонального природокористування; екологічна освіта, виховання всіх членів колективу підприємства, включаючи витрати на забезпечення процесу навчання, екологічної підготовки.
3. Оплата послуг сторонніх організацій, зокрема: <ul style="list-style-type: none"> - оплата послуг експертів, юристів і консультантів, що залучаються до рішення екологічних проблем підприємства; ліцензування; - оплата послуг з проведення аналітичних робіт, паспортизації джерел емісії забруднюючих речовин; - оплата фахівців, що залучаються для проведення екологічного аудиту; - оплата послуг з обґрунтування, розробки нормативів викидів, скидань, складування відходів; - оплата послуг з розробки екологічного паспорту підприємства.
4. Амортизаційні відрахування і витрати на екологічні інвестиції: <ul style="list-style-type: none"> - амортизаційні відрахування природоохоронного устаткування, споруд, приладів; - інвестиції в технології по переробці відходів; - інвестиції на запобігання і мінімізацію повітряних емісій; - інвестиції у водозберігаючі технології; - інвестиції в шумозахисні технології; - відсотки за кредити.
5. Витрати на компенсацію негативної дії підприємства на екосистему і втрати інших споживачів, користувачів загальними об'єктами природи, зокрема платежі: <ul style="list-style-type: none"> - за гранично допустимі викиди, скидання в межах лімітів; - витрати по сплаті штрафних санкцій і відшкодованого збитку у випадках недотримання вимог з охорони довкілля від забруднень і інших шкідливих дій; - за використання природних ресурсів понад встановлені ліміти і в межах лімітів; - компенсаційні платежі по позовах, рішеннях суду; - витрати, пов'язані з екологічним страхуванням, обліком, звітністю.
6. Витрати на створення, розвиток, зміст полігонів відходів (шламо-, хвосто-, золосховищ), утилізацію відходів, збір, поховання і т.д.

Фактична дія промислового підприємства на навколишнє середовище (викиди забруднюючих речовин, відходи, використання ресурсів) змінюється з часом. Можна виділити три основні «сценарії» можливої зміни фактичної дії промислового виробництва на навколишнє середовище (з моменту запуску в експлуатацію).

В цілому ефективність природоохоронної діяльності підприємств в умовах недостатності розвитку економічної політики в країні, зацікавленості підприємств, корпорацій у сфері навколишнього середовища і раціональному природокористуванні у край низька.

Підприємства, що практикують екологічний менеджмент, теоретично одержують ряд істотних переваг. По-перше, це зниження витрат за рахунок: ресурсо- і енергозбереження; утилізації, продажу побічних продуктів і відходів виробництва; мінімізації платні за ресурси і забруднення навколишнього середовища. По-друге, зростання доходів за рахунок вищих цін на екологічно чисту продукцію; підвищення конкурентоспроможності; створення нових видів продукції. По-третє, сприятливий імідж, здатність до постійного оновлення асортименту продукції, кращі можливості для експорту продукції.

Процес реформування економіки України охоплює зміни не лише на макрорівні, але і на мікрорівні, на рівні підприємств. Причому, зміни мають відбуватися не лише у формі та структурі власності, а, головне, у системі менеджменту підприємства.

Система менеджменту потребує приведення її у відповідність вимогам ринку, вимогам гнучкості, оптимальності та іншим принципам, що досліджуються у роботі.

Українські підприємства сьогодні переживають глибоку кризу, яка викликана певними об'єктивними і суб'єктивними причинами. Об'єктивними причинами є фактори зовнішнього середовища фірми. Суб'єктивними причинами є внутрішні фактори, пов'язані із орієнтацією підприємства, системою менеджменту, системою постачання, виробництва та збуту, організаційною культурою фірми, тощо.

Через процес реформування промисловості, а саме реформування на мікрорівні вже пройшли колишні соціалістичні країни, що обрали

ринкову орієнтацію. Цей досвід є корисним для українських підприємств, але не завжди є можливим для використання. Цікавим є досвід Східної Німеччини, яка реалізовувала програми реструктуризації підприємств при державній фінансовій підтримці. Позитивним у цих програмах було саме те, що вони є комплексними, а практика показала, що такий підхід є результативним.

Досвід України є ще дуже бідним з цього питання – так, не було жодного прикладу комплексної реструктуризації підприємства, який би можна було назвати успішним прикладом виходу з кризи, забезпечення конкурентоспроможності та довгострокового розвитку підприємства.

Є надія, що використання передового зарубіжного досвіду, активізація методичних розробок (у тому числі і розробки автора) допоможуть розвитку української економіки, який можна забезпечити шляхом розвитку і зростання конкурентоспроможності української промисловості.

Щоб покращити екологічний стан міста, треба вкладати гроші у розвиток і будівництво очисних споруд, зменшивши таким чином викид шкідливих речовин у навколишнє середовище.

Як сказав більше 200 років тому Адам Сміт, «щоб створити багатство країни, дуже багато чого потрібно перетворити у руїни». Те саме стосується і шкідливих підприємств незалежно від їхнього віку, розміру, галузі, у якій вони працюють, і країни походження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Боронос, В. М. Еколого-економічний аналіз структуризації показників виробництв [Текст] / В. М. Боронос, І. В. Мамчук // Вісник СумДУ, серія «Економіка», 2006. – № 7.
2. Яндыгаров, Я. Я. Економіка природопользования [Текст]: учебник / Я. Я. Яндыгаров. – М.: КНОРУС, 2005. – 576 с.
3. Макарова, Н. С. Економіка природокористування [Текст]: навч. посібник / Н. С. Макарова, Л. Д. Гармідер, Л. В. Михальчук. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 322 с.

Надійшла до редколегії 22.05.2008.